

The role of economic resilience on the economic growth of selected countries of the Islamic Cooperation Organization

Mohammad Ghaffari Fard, Assistant Professor, Faculty of Science and Technology, Department of Economics, Ahl al-Bayt International University, Tehran, Iran

Raheleh Mohammadi, M.Sc. Student of Economics, Ahl al-Bayt International University, Tehran, Iran

Received: 04/03/2021

Accepted: 16/07/2021

Abstract

Economic strength has entered the economic texts of countries for several years and has been discussed by various groups and individuals. A review of global economic experiences and texts shows. Resilience means making the right decision to maintain the performance of a system in the face of external threats and shocks, which is conceptually competitive with a resilient economy. Thus, the spirit that governs most of the policies of the resistance economy can be more appropriately disseminated using the resilience literature. Resilience is well known in various fields including natural sciences, psychology, engineering and organizational and urban crisis management. But recently, economic resilience at the national level, especially after the 2008 financial crisis, has come to the attention of scholars in this field.

The purpose of this study is to investigate the effect of economic efficiency on the economic growth of selected countries of the Organization of Islamic Cooperation (OIC). For this purpose, the time series data of 2000-2018 and 14 selected member countries of

the Organization of Islamic Cooperation, which include countries (Albania, Cameroon, Chad, Gabon, Indonesia, Iran, Jordan, Mali, Niger, Nigeria, Pakistan, Senegal, Uganda) have been examined. Relevant data was collected from the World Bank. Combined economic resilience index used in this research was Morris method Economic resilience indices using components of property rights index, government effectiveness index, financial health index, trade freedom index, investment freedom index, budget deficit ratio index to GDP, the ratio of trade deficit to GDP, misery index, foreign investment index is combined and calculated. In order to be able to analyze the effect of resilience on economic growth, the econometric method of panel data (completely modified least squares method) has been used. First, the time series integration feature is discussed. After testing the root of the panel data unit, the Cao co-test was used for a long-term economic relationship. In the final stage, despite a combination of the modified least squares method was used to estimate the coefficients of the model, and to estimate the hypothesis test model, econometric analysis, Eviews10 econometric software was used. The test results indicate that the components of labor force, fixed capital formation and resilience are effective on the economic growth of Islamic countries and with the increase of these components, economic growth in these countries also increases.

According to the results of this research, the following policy proposals are presented:

According to the results of the study, there is a positive relationship between resilience, labor and gross fixed capital formation with economic growth. Therefore, the studied countries should put the necessary grounds for increasing human capital skills, capital formation in the country and improving resilience indicators on

their agenda.

In order to reduce unemployment, skills training, support for entrepreneurship and entrepreneurs and investors, adjustment of bank interest rates according to the conditions of the country's economy, tax exemptions for employers, creation of home-based businesses, development and support of rural jobs should be considered. These will reduce unemployment and also prevent the uncontrolled growth of liquidity and reduce unnecessary government spending, non-printing of money, discipline of monetary and fiscal policies will reduce inflation, which will reduce unemployment and inflation will reduce the misery index and on the other hand, it increases resilience and economic growth.

- One of the factors affecting the resilience of the budget deficit is that governments can reduce their budget deficit by issuing bonds, selling property and in the medium term by reducing costs and reforming the tax system to cover the short-term deficit.

- Islamic countries can increase resilience by adopting appropriate trade policies such as importing intermediate and basic materials for industries, exporting technical-engineering services, proper marketing, providing a suitable platform for industry competition and increasing their efficiency and creating new destination markets and naturally lead to economic growth.

- Foreign investment is also one of the components affecting economic resilience. In order to attract foreign investment, countries must first provide the ground for establishing financial discipline and providing a transparent environment away from any rent to improve business in the country, removing ambiguity in laws and regulations, including labor law and insurance. Other laws related to business, stability in policy-making and long-term strategies and proper planning to build more investor confidence,

eliminate unnecessary and complicated bureaucracy, increase human productivity, predict rates currency, a serious fight against corruption and smuggling of goods should be on the agenda in order to make the economy resistant to shocks and cause the economic growth of countries.

Keywords: Economic resilience, GDP, OIC, FMOLS

نقش تاب‌آوری اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب سازمان همکاری اسلامی در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸

مقاله پژوهشی

محمد غفاری فرد، استادیار دانشکده علوم و فنون، گروه علوم اقتصاد، دانشگاه بین‌المللی
اهل‌البیت، تهران، ایران
راحله محمدی، دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد، دانشگاه بین‌المللی اهل‌البیت، تهران، ایران

پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۲۵

دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۱۴

صص: ۱۳۹-۱۱۴

چکیده

امروزه یکی از مهم‌ترین موضوعات مورد بحث، نقش تاب‌آوری اقتصادی در راستای تکانه‌های واردشده بر اقتصاد کشورهاست و این موضوع توجه پژوهشگران و کارشناسان سراسر جهان را به خود جلب کرده است. با توجه به اهمیت این موضوع، در پژوهش حاضر اثر شاخص ترکیبی تاب‌آوری اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب سازمان همکاری اسلامی را با استفاده از روش پنلی حداقل مربعات کاملاً اصلاح‌شده بررسی می‌کنیم. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که تاب‌آوری اقتصادی، نیروی کار و تشکیل سرمایه ثابت ناخالص اثر مثبت و معناداری بر رشد اقتصادی کشورها دارد. بنابراین کشورهای منتخب برای تداوم رشد اقتصادی باید بر روی مؤلفه‌های مختلف تشکیل‌دهنده تاب‌آوری اقتصادی از جمله کنترل نرخ تورم، نرخ بیکاری، کسری بودجه دولت، کسری تراز تجاری، ارتقای فناوری‌ها و سرمایه‌گذاری خارجی، مقررات‌زدایی و ارتقای فضای کسب‌وکار و کارایی و اثربخشی دولت‌ها توجه جدی کنند.

کلیدواژه‌ها: تاب‌آوری اقتصادی، تولید ناخالص داخلی، سازمان همکاری اسلامی، حداقل مربعات

اقتصاد مقاومتی از چند سال پیش وارد متون اقتصادی کشورها شده است و گروه‌ها و افراد مختلفی در مورد آن بحث و گفت‌وگو کرده‌اند. مرور تجارب و متون اقتصادی جهانی نشان می‌دهد، تاب‌آوری به معنای گرفتن تصمیم مناسب برای حفظ عملکرد یک نظام به هنگام مواجهه با تهدیدها و شوک‌های خارجی است که از نظر مفهوم، نزدیکی بسیاری با اقتصاد مقاومتی دارد که مقام معظم رهبری در سال ۱۳۹۲ در سپهر سیاسی و اقتصادی ایران مطرح کردند. اقتصاد مقاومتی به معنای اقتصاد تاب‌آور و پایدار است. به بیانی، این مفهوم در قالب واژه اقتصاد مقاومتی جمع شده است. بر این اساس، اقتصاد مقاومتی به اقتصادی گفته می‌شود که ظرفیت مقابله با نااطمینانی‌های داخلی و خارجی، مانند تکانه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و بلایای طبیعی را در خود ایجاد کرده است و می‌تواند در شرایط دشوار به روند رشد و شکوفایی خود ادامه دهد و به‌سوی تعادل اولیه خود باز گردد. روح حاکم بر بخش عمده‌ای از سیاست‌های اقتصاد مقاومتی را می‌توان با استفاده از ادبیات تاب‌آوری به شکل مناسب‌تری رواج داد. درباره تاب‌آوری در بخش‌های مختلف از جمله علوم طبیعی، روانشناسی، مهندسی و مدیریت بحران‌های سازمانی و شهری بحث شده است، ولی به‌تازگی تاب‌آوری اقتصادی در سطح ملی، به‌ویژه پس از بحران مالی سال ۲۰۰۸، مورد توجه دانشمندان این حوزه قرار گرفته است.

در هر کشوری مسیر توسعه با توجه به شرایط و موقعیتی که یک کشور با کشور دیگر دارد متمایز است. موقعیت‌های متفاوت جغرافیایی، کشاورزی، سطح علمی و میزان توسعه‌یافتگی از عواملی هستند که هر کشور با توجه به مجموعه آن‌ها برنامه پیشرفت اقتصادی خود را ترسیم می‌کند. پس در همه کشورهای اعم از توسعه‌یافته و در حال توسعه، موضوع رشد اقتصادی، بدون داشتن الگوی مناسب و مبتنی بر واقعیت‌های اقتصادی جامعه جهت برنامه‌ریزی بهینه برای دستیابی به رشد اقتصادی پایدار، امکان‌پذیر نخواهد بود. مهم‌ترین اهداف هر نظام اقتصادی دستیابی به نرخ رشد اقتصادی مناسب است که به‌تبع آن، نظریه‌پردازان و برنامه‌ریزان اقتصادی و سیاست‌گذاران در پی شناخت هرچه بیشتر عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی برآمدند. زیرا شناخت، اندازه‌گیری، ارزیابی و سنجش منابع رشد

اقتصادی کشورها، امکان برنامه‌ریزی درست در سطح ملی و نیز دستیابی به رشد اقتصادی مطلوب را فراهم می‌کند.

کشورهای سازمان همکاری اسلامی کشورهای در حال توسعه‌ای هستند که با وجود مشکلاتی مانند کمبود نیروی انسانی ماهر، سودمند نبودن تولید، برخوردار نبودن از تحولات فن‌آور، نداشتن تخصص‌های مورد نیاز برای تولید و صدور کالاهای رقابت‌پذیر در سطح بین‌الملل، تاکنون نتوانسته‌اند سهم چندانی در تجارت خارجی داشته باشند. توسعه تجارت خارجی، در این کشورها می‌تواند با آموزش بیشتر نیروی کار به تشکیل و توسعه سرمایه انسانی کمک کند. آموزش نیروی کار سبب توسعه توانایی و سطح مهارت‌ها و قابلیت‌های آن‌ها می‌شود. سرمایه‌گذاری بیشتر بر نیروی انسانی موجب افزایش سطح بهره‌وری عوامل تولید و تحولات تکنولوژیک شده است. از این راه می‌توان در سطح تجارت بین‌الملل رقابت و رسیدن به رشد اقتصادی بالاتری را فراهم کرد. یکی دیگر از دلایل نبود رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه مانند کشورهای سازمان همکاری اسلامی، نبود سرمایه‌های داخلی برای دستیابی به سطح مطلوب سرمایه‌گذاری بیان شده است. برخی صاحب‌نظران سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر این باورند که این مشکل حل‌شدنی است. به طوری که افزون بر انتقال سرمایه‌های مالی به کشورهای در حال توسعه و جبران شکاف پس‌انداز، چنانچه شرایط و زمینه‌های لازم سرمایه‌گذاری در این کشورها فراهم شود، می‌توان با افزایش فرصت‌های شغلی، ارتقای کیفیت تولیدات و افزایش قدرت رقابت و توان صادراتی کشور میزبان و همچنین امکان انتقال و توسعه فناوری و مهارت‌های مدیریتی، به تسهیل فرایند رشد اقتصادی کمک کرد.

هدف ما در این پژوهش بررسی اثر تاب‌آوری اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای سازمان همکاری اسلامی است. در اینجا این پرسش‌ها مطرح می‌شود که مؤلفه‌های تاب‌آوری اقتصادی چیست؟ تاب‌آوری اقتصادی در کنار متغیر نیروی انسانی و تشکیل سرمایه، چه تأثیری بر رشد اقتصادی کشورهای سازمان همکاری اسلامی دارد؟ در این مقاله ابتدا مقدمه، پیشینه پژوهش، نوآوری‌های پژوهش و مبانی نظری را بیان می‌کنیم. سپس روش پژوهش و مدل انجام‌شده پژوهش و در پی آن شاخص‌های به کارگرفته شده در پژوهش را توضیح می‌دهیم. در انتها تجزیه و تحلیل نتایج مدل و نتیجه کلی پژوهش و پیشنهادها را بیان می‌کنیم.

پیشینه پژوهش

ابونوری و لاجوردی (۱۳۹۵) در پژوهشی اثر شاخص ترکیبی تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی بر متغیرهای منتخب در مورد کشورهای عضو اوپک در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۳ را بررسی کرده‌اند. این بررسی و مقایسه براساس سه مدل بریگوگلیو و همکاران (۲۰۰۸)، بورمن و همکاران (۲۰۱۳) و آنگیون و باتیس (۲۰۱۵) بوده است. یافته پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد بالاترین میزان خالص تاب‌آوری را کشورهای قطر، امارات، کویت، و عربستان و کمترین میزان شاخص خالص تاب‌آوری را کشورهای آنگولا، عراق، ونزوئلا، لیبی و الجزایر دارند و کشورهای ایران، نیجریه و اکوادار دارای شاخص میانه هستند. تولید ناخالص داخلی سرانه کشورهای عضو اوپک با شاخص تاب‌آوری اقتصادی رابطه مستقیم و با آسیب‌پذیری رابطه معکوس دارد.

محسنی زنوزی و صادق‌وند (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای تأثیر شاخص‌های منتخب اقتصاد مقاومتی بر رشد اقتصادی ایران را بررسی کرده‌اند و از مدل تابع تولید کاب داگلاس برای برآورد آن و الگوی خود رگرسیونی با وقفه‌های توزیع‌شده استفاده کرده‌اند. یافته پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد که شاخص‌های اقتصاد مقاومتی در بلندمدت تأثیر معنادار و مثبتی بر رشد اقتصادی دارد و در کوتاه‌مدت نیز تأثیر مثبت و معناداری دارد.

میرجلیلی و بزرگی (۱۳۹۷)، در مقاله‌ای شاخص ترکیبی تاب‌آوری اقتصادی ایران در سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۴ را با استفاده از شاخص ترکیبی بومی بررسی و محاسبه کرده‌اند. این شاخص‌ها عبارت‌اند از متغیرهای نرخ تورم، نرخ بیکاری، نرخ ارز، نسبت کسری بودجه به تولید ناخالص داخلی، سهم نفت در بودجه، نسبت صادرات غیر نفتی به واردات، نسبت واردات کالای واسطه و اولیه به کل واردات، نسبت بودجه کل کشور به تولید ناخالص داخلی، اقتصاد زیرزمینی، نسبت شاغلان با تحصیلات عالی به کل شاغلان دولت، ضریب جینی، نرخ باسوادی، تعداد بیمه‌شدگان اصلی تأمین اجتماعی و تاب‌آوری اقتصادی متناسب با شرایط اقتصاد ایران. نتایج نشان می‌دهد شاخص مقاومت اقتصاد ایران با روند افزایشی و با شیب ملایم در حرکت است. در سال ۱۳۹۳ بیشترین میزان شاخص و در سال ۱۳۸۴ کمترین را داشته است. رابطه مثبت بین شاخص تاب‌آوری و تولید ناخالص داخلی است. به‌شکلی که با افزایش تاب‌آوری اقتصادی، تولید ناخالص داخلی سرانه نیز افزایش می‌یابد.

فاضلی و خداپرست (۱۳۹۸)، در مقاله‌ای آثار پیچیدگی صادراتی کالا و آزادی

اقتصادی بر رشد اقتصادی منتخبی از کشورهای صادرکننده نفت را ارزیابی کرده‌اند. آن‌ها شاخص پیچیدگی صادراتی کالا را در سال‌های ۱۹۹۸ تا ۲۰۱۷ براساس روش هاسمان و همکاران محاسبه کرده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد به سبب سهم زیاد نفت در سبد صادراتی، پیچیدگی صادراتی کالایی بیشتر کشورهای منتخب به نسبت پایین است. این شاخص با ضریب ۴۱ درصد، اثر مثبت و معناداری بر رشد اقتصادی کشورها دارد. شاخص آزادی اقتصادی بیشتر کشورهای منتخب، نزدیک میانگین جهانی است و با ضریب ۶ درصد اثر مثبت و معناداری بر رشد اقتصادی دارد. همچنین برنامه‌ریزی در راستای افزایش پیچیدگی صادرات را تأیید می‌کند.

ظاهرپور (۱۳۹۸)، مطالعه‌ای تحت تأثیر تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای نفتی انجام داده است. او با استفاده از روش جی‌ام‌ام برای سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۱۴ برای ۱۸ کشور نفتی اثر تاب‌آوری اقتصادی و آسیب‌پذیری اقتصادی بر روی درآمد سرانه کشورها را بررسی کرده است. نتایج مطالعه او نشان می‌دهد تاب‌آوری اثر مثبت و آسیب‌پذیری اثر منفی بر درآمد سرانه کشورها داشته است. چونگ و همکاران (۲۰۱۰) در پژوهشی جریان سرمایه بخش خصوصی، بازار سهام و رشد اقتصادی در کشورهای توسعه‌یافته، در سال‌های ۱۹۸۸ تا ۲۰۰۲ را با بهره‌گیری از روش جی‌ام‌ام انجام داده‌اند. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی اثر مثبتی بر رشد دارد. در صورتی که بدهی خارجی و سرمایه‌گذاری پرتفولیو اثر منفی بر رشد همه کشورهای مورد مطالعه داشته است.

باتیس و همکاران (۲۰۱۴)، در پژوهشی با استفاده از لگاریتم «کمترین بیشینه مشترک»، مجموعه‌ای از متغیرهای سنجش تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی، تارجان‌شناسایی شده و از روش شاخص ترکیبی ساده استفاده کرده تا تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی کشور سنگاپور برآورد شود. یافته این پژوهش نشان می‌دهد که آسیب‌پذیری سنگاپور کمتر از تاب‌آوری آن بوده است و این ناشی از حکمرانی خوب دولت و مزیت ادغام در بازارهای جهانی بوده است. آسیب‌پذیری سنگاپور به دلیل زیست‌محیطی و ویژگی‌های جغرافیایی و تغییرات آب و هوایی آن گفته شده است. آنگیون و باتیس (۲۰۱۵) در پژوهشی با به‌کارگیری از روش شاخص ترکیبی و استفاده از ۴۳ متغیر، خالص تاب‌آوری و آسیب‌پذیری ۹۵ کشور

را برای سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹ محاسبه کرده‌اند. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد کشورهای توسعه‌یافته تاب‌آوری بالایی دارند و کشورهای کمتر توسعه‌یافته آسیب‌پذیری بالایی دارند.

حسن و اتمان (۲۰۱۵)، در پژوهشی با استفاده از مدل جی‌ام‌ام، اثر تاب‌آوری اقتصادی را بر سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در برخی بخش‌های اقتصاد مالزی بررسی کرده‌اند. نتایج این پژوهش بیانگر این است که گسترش سرمایه‌گذاری خصوصی به‌طور چشمگیری وابسته به تاب‌آوری اقتصادی است. بدین معنی که هرچه ساختار اقتصاد مالزی تاب‌آور باشد، سرمایه‌گذاری خصوصی نیز بیشتر خواهد بود. آساندولویی و همکاران (۲۰۱۶)، در مطالعه‌ای ارتباط آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی را با استفاده از شاخص آزادی اقتصادی هریتج در ۴۰ کشور اروپایی ارزیابی کرده‌اند. یافته پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد در کشورهای مورد پژوهش، رابطه مثبت بین شاخص آزادی اقتصادی و تولید ناخالص داخلی سرانه و نیز رشد تولید ناخالص داخلی وجود دارد.

بریگوگلیو (۲۰۱۶) در مطالعه‌ای شاخص آسیب‌پذیری و تاب‌آوری اصلاح شده با متغیرهایی مانند تورم، بدهی عمومی، حساب جاری متعادل، انعطاف‌پذیری بازار، احتیاط مالی و حکمرانی سیاسی، اقتصادی و زیست‌محیطی را بر مبنای الگوی شاخص‌ها در سال ۲۰۰۹ محاسبه کرده است. ایران در این پژوهش از کشورهای مقاوم و آسیب‌پذیری پایین قرار دارد. وکتور و همکاران (۲۰۲۰) مطالعه تجربی برای کشورهای اروپایی تحت، عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی و خود اشتغالی توسط جنسیت انجام داده‌اند. آن‌ها اطلاعات آماری ۳۱ کشور اروپایی، برای سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۹ جمع‌آوری کرده‌اند. از روش حداقل مربعات معمولی و با کمک یک مدل رگرسیون چندگانه ضرایب ثابت استفاده کرده‌اند. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد، هزینه عمومی، سرمایه‌گذاری، سرمایه انسانی و نیز کارآفرینی سبب رشد اقتصادی می‌شود. با مرور مطالعات انجام‌شده مشخص شد، پژوهشی انجام نشده است که شاخص ترکیبی تاب‌آوری در بین کشورهای منتخب سازمان همکاری اسلامی را تعیین کند، بنابراین تهیه شاخص ترکیبی تاب‌آوری اقتصادی کشورهای منتخب اسلامی و اثر بلندمدت‌ش بر رشد اقتصادی با روش پنلی حداقل مربعات کاملاً اصلاح‌شده، نوآوری این مقاله است.

مبانی نظری

واژه تاب‌آوری در بیشتر فرهنگ‌های لغت به این معناست: توانایی یک شیء برای بازیابی ساختار و شکل اصلی‌اش، بعد از آنکه تحت تأثیر شوک‌های خارجی تغییر شکل داده باشد. اصطلاح تاب‌آوری به پدیده‌های رفتاری در علوم مهندسی، محیط زیست، رفتار آدمی، فیزیولوژی، علوم اقتصادی... در دامنه گسترده‌ای از موقعیت‌ها گفته می‌شود (Agaibi & Wilson, 2005:195-216). زمانی یک اقتصاد در نظام اقتصادی تاب‌آور محسوب می‌شود که حداقل سه توانایی را داشته باشد: ۱. توانایی سیستم اقتصادی برای ترمیم و بازیابی سریع از آثار شوک‌های بیرونی؛ ۲. توانایی سیستم اقتصادی مقاوم در برابر نیروی‌های خارجی؛ ۳. توانایی یک اقتصاد برای جلوگیری از بروز شوک‌ها.

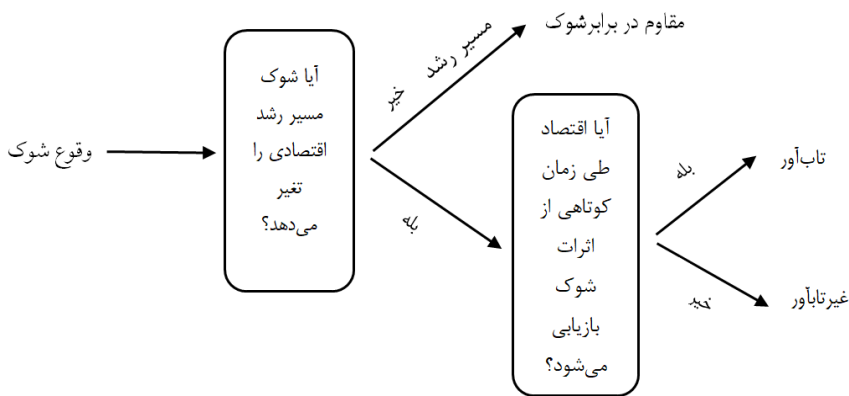
شاخص‌های تاب‌آوری به دو دسته ملی و منطقه‌ای تقسیم می‌شوند. شاخص‌های منطقه‌ای برای اندازه‌گیری میزان تاب‌آوری در یک منطقه خاص، با توجه به اطلاعات مربوط به یک منطقه جغرافیایی مشخص است که از این راه اطلاعات ارزشمندی درباره شناسایی ابعاد و سنجش تاب‌آوری در سطح منطقه‌ای و شهری در اختیار پژوهشگران قرار می‌گیرد. شاخص‌های ملی به سه دسته تقسیم می‌شوند. گروهی هم به کمک آمارهای کلان بر روی تاب‌آوری در حوزه اقتصاد متمرکز شدند که به شاخص‌های بریگوگلیو و دیگران می‌توان اشاره کرد. گروه دیگری معتقدند که با بررسی عملکرد یک حوزه نمی‌توان کل نظام را پیش‌بینی کرد. این دسته رویکردی نظام‌مند دارند: همانند شاخص آژانس بین‌المللی آمریکا. شاخص‌های گروه سوم، شاخص‌هایی هستند که پیش‌تر محاسبه می‌شدند و اکنون تعدیل شده‌اند مانند شاخص رقابت‌پذیری (Ghiasvand, 2014: 96).

تاب‌آوری و رشد اقتصادی

در مطالعات مختلفی که پژوهشگران در مورد تاب‌آوری و رشد اقتصادی انجام داده‌اند از آن جمله هیل و همکارانش در سال ۲۰۱۱ به بررسی چرا برخی اقتصادهای منطقه‌ای که در جهت منفی از شوک‌ها تأثیر می‌پذیرند می‌توانند در مدت زمان به نسبت کوتاهی بازیابی شوند. براساس شکل ۱ استدلال می‌کنند، زمانی که وقوع شوک، تأثیری در مسیر رشد اقتصادی ایجاد نکند به این معنی که رکود اقتصادی ایجاد

نشود، به اصطلاح گفته می‌شود اقتصاد نسبت به شوک‌ها مقاوم است یا اینکه اقتصادی در جهت منفی از شوک‌ها اثر بپذیرد و در مدت زمان کوتاهی به رشد قبلی خود باز گردد به این حالت می‌گویند اقتصاد تاب‌آور است و در غیر این صورت اقتصاد تاب‌آور نخواهد بود. در مطالعه‌شان به این نکته نیز اشاره کردند: اقتصادی تاب‌آور است که در طول ۴ سال دوباره به مسیر پیشین خود باز گردد.

بنابراین اگر اقتصاد کشوری درجه تاب‌آوری بالایی نداشته باشد، به‌طور دائم شوک‌های متعدد خارجی را جذب می‌کند و این سبب کاهش رفاه و در آمد سرانه کشورها می‌شود. به‌طور اجمالی تاب‌آوری به‌عنوان شرایط محیطی که در آن عوامل اقتصادی فعالیت اقتصادی می‌کنند، به‌عنوان شاخص توضیح‌دهنده تفاوت تولید و رشد اقتصادی کشورها باید مورد توجه قرار گیرد. در محیطی که تاب‌آوری پایینی دارد، اقتصاد پیوسته تحت تأثیر شوک‌ها قرار می‌گیرد. در این شرایط ظرفیت‌های تولید و سرمایه‌گذاری ظاهر نخواهد شد. با این وضعیت موجود، اقتصادها در آمد سرانه کمتری خواهند داشت.

شکل ۱: واکنش اقتصادها در مقابل وقوع شوک‌ها Hill et al, 2011: 193-274 source:

پژوهش‌هایی که برخی پژوهشگران در سال ۲۰۰۶ انجام داده‌اند و رابطه بین شاخص تاب‌آوری را با تولید ناخالص داخلی کشورها بررسی کرده‌اند، مبنی بر اینکه عملکرد کشورها بستگی به آسیب‌پذیری ذاتی و تاب‌آوری آن‌ها دارد. بر این اساس، شاخص تاب‌آوری مقدار زیادی بر جی‌دی‌پی سرانه تأثیر دارد. زیرا کشورهای

دارای مقادیر جی دی پی سرانه بالا، کشورهایی هستند که تاب آوری بالایی را دارند. پس با توجه به وجود رابطه مستقیم و مثبت میان شاخص تاب آوری و میزان تولید ناخالص داخلی سرانه، لازم است تاب آوری اقتصادی تقویت شود تا رشد مداوم تولید اقتصادی به دست آید (Briguglio et al, 2006: 265-287).

بریگوگلیو و پیکینینو^۱ (۲۰۱۱)، پژوهشی در مورد «رشد و تاب آوری در آسیای شرقی و اثر رکود جهانی ۲۰۰۹» انجام داده‌اند و با کمک از شاخص GWR که به معنی همراهی رشد اقتصادی و تاب آوری است برای بررسی اینکه چرا کشورهای شرق آسیا از رکود اقتصادی جهانی سال ۲۰۰۹ کمتر از اروپا و آمریکا تأثیر گرفته‌اند، محاسبه کرده‌اند. مؤلفه‌های استفاده‌شده در این پژوهش، انعطاف پذیری بازار، ثبات اقتصاد کلان و پایه‌های رشد بوده است که پایه‌های رشد از زیرشاخص‌های اصلی مانند ذخایر (سرمایه‌گذاری) ملی و سلامت نهادها (مدیریت مناسب) تشکیل می‌شوند. با توجه به اینکه کشورهای شرق آسیا نسبت به اروپا و آمریکا از امتیاز بالایی در شاخص رشد و تاب آوری محاسبه‌شده، برخوردار بودند در نتیجه ثبات در مؤلفه‌های اقتصاد کلان و بازارهای انعطاف پذیر، موجب افزایش مقاومت کشورها در مقابل شوک‌های خارجی می‌شود. همچنین این توانایی به وسیله نرخ بالای ذخایر و سرمایه‌گذاری‌های ملی به همراه نهادهای مناسب، زمینه رشد اقتصادی را فراهم می‌کند.

مطالعات دیگری که سرا و ساکسینا در سال ۲۰۰۸ انجام داده‌اند، بیانگر این است که اقتصادهایی که از نرخ‌های رشد پایین تری در بلندمدت بهره‌مند هستند، دچار شوک‌های پیاپی و شدید می‌شوند. با توجه به واکنش‌های متفاوتی که در مناطق مختلف جهان رخ می‌دهد، بستگی به درجه تاب آوری آن اقتصاد دارد، منطقه‌ای که تاب آوری کمتری دارد، ضربه شدیدتری از بحران را تجربه می‌کند و اگر به مسیر رشد پیش از شوک برنگردد و به سطح رشد پایین تری منتقل شود و سرانجام سطح محصول، اشتغال و رشد اقتصادی، کاهش پیدا می‌کند.

ثبات اقتصاد کلان و رشد اقتصادی

نقش و اهمیت ثبات اقتصادی زمانی مورد توجه کشورها قرار گرفت که نتایج گزارش بانک جهانی سال ۱۹۹۱ منتشر شد. در حالی که پیش‌تر نیز مورد توجه

اقتصاددانان بوده است، اما چرخشگاه آن از زمان انتشار گزارش بانک جهانی است. نتایج گزارش نشان می‌داد کشورهایی که از ثبات اقتصادی برخوردارند و در آن‌ها اجرای مناسب سیاست‌های دولت صورت گرفته است، عملکرد بهتری نسبت به کشورهای بی‌ثبات داشته‌اند. فیشر (۱۹۹۳) ثبات اقتصادی را وضعیتی می‌داند که این شرایط را داشته باشد: ۱. نرخ تورم پایین و پیش‌بینی‌پذیر باشد؛ ۲. نرخ واقعی بهره، برای سرمایه‌گذاری مناسب باشد؛ ۳. سیاست مالی بی‌نوسان و پایدار باشد و بودجه دولت نیز به خوبی مدیریت شود و به اصطلاح دیگر نسبت کسری بودجه به تولید ناخالص داخلی در سطح قابل قبولی قرار داشته باشد (فزاینده نباشد). برای تأمین بدهی‌ها از اعتبارات سیستم بانکی در سطح حداقل استفاده شود؛ ۴. نرخ ارز، نزدیک به مقدار تعادلی آن تعیین شود.

ثبات اقتصاد کلان، موجب افزایش پس‌انداز ملی و سرمایه‌خصوصی شده و با تقویت رقابت‌پذیری صادرات، تراز پرداخت‌ها بهبود می‌یابد. به این ترتیب، می‌توان از آن به‌عنوان مبنای اساسی رشد و پایدار اقتصادی نام برد. مسبب رشد پایدار اقتصادی نیز، کارکرد آزاد و رقابتی قیمت‌ها و فراهم کردن محیط امن اقتصادی برای تشویق سرمایه‌گذاری بخش خصوصی است و موفقیت هرگونه برنامه آزادسازی و اصلاحات مالی و سیاست‌های تعدیل، موجب ثبات اقتصاد کلان است (Mousavi Jahromi et al., 14:2018).

حکمرانی خوب و رشد اقتصادی

حکمرانی خوب نیازمند مجموعه‌ای از ارزش‌ها، هنجارها و اصول است. نظریه حکمرانی خوب راهکار جدیدی است که از سوی کشورهای توسعه‌یافته و مجامع بین‌المللی بعد از ناکارآمدی روش‌های پیشین توسعه، ارائه شده است و به‌عنوان عاملی مهم در توسعه اقتصادی و به‌عنوان عاملی مهم در تاب‌آوری مطرح است. در این طرح دولت باید زمینه امنیت، ثبات، کاهش نقش تصدیگری و اثربخشی را فراهم کند. در تعریف جدید، دولت با مؤلفه‌هایی مانند دموکراسی، مشارکت، اثربخشی حاکمیت قانون و کنترل فساد شناخته می‌شود (Goede and Neuwirth, 2014: 545). تعریف حکمرانی خوب براساس برنامه عمران و سازمان ملل عبارت است از مدیریت عمومی براساس حاکمیت قانون، دستگاه قضایی کارآمد و عادلانه و مشارکت اکثریت مردم در فرایند حکومت‌داری، به هر اندازه این ویژگی‌ها در یک کشور بیشتر

باشد حکمرانی در آن کشور بهتر است. حکمرانی خوب را بانک جهانی بر اساس شش شاخص تعریف می‌کند: ۱. حق اظهارنظر و پاسخ‌گویی؛ ۲. ثبات سیاسی؛ ۳. کارایی و اثربخشی دولت؛ ۴. کیفیت قانون و مقررات؛ ۵. حاکمیت قانون؛ ۶. کنترل فساد (Maleki Hassanvand et al., 2018: 8-7).

حقوق مالکیت در رشد اقتصاد

حقوق مالکیت تضمین‌شده از کانال‌های مختلفی در اقتصاد تأثیر می‌گذارد. در پاسخ این پرسش که آیا حقوق مالکیت در اقتصاد اثر دارد؟ نظرات گوناگونی بیان شده است. بسلی و گاتک (۲۰۱۰) چهار جنبه اصلی چگونگی تأثیرگذاری حقوق مالکیت بر فعالیت‌های اقتصادی را بررسی کرده‌اند: اولین خطر سلب مالکیت، حقوق مالکیت تضمین نشده است. حقوق مالکیت نامطمئن منجر می‌شود تا افراد انگیزه‌ای برای سرمایه‌گذاری نداشته باشند و از مفاد آن بی‌بهره بمانند؛ دوم اینکه، حقوق مالکیت نامطمئن، موجب ایجاد هزینه‌هایی می‌شود که افراد به اجبار برای حفظ و نگهداری اموال خود متقبل شده و این از دیدگاه اقتصادی، هزینه‌های غیرمولد هستند؛ سومین جنبه شکست، کسب سود از راه مبادله است. در یک اقتصاد مولد، دارایی‌ها را افرادی استفاده می‌کنند که در مقایسه با دیگران بیشتر مولد هستند. به این ترتیب، بهبود حقوق مالکیت جابه‌جایی دارایی‌ها را به‌عنوان عوامل تولید، برای نمونه به‌وسیله اجاره، آسان می‌کند؛ چهارمین جنبه، استفاده از حقوق مالکیت برای حمایت از مبادله‌هاست. بازارهای اقتصادی نوین برای حمایت از انواع مبادله‌های بازار مالی بر وثیقه تکیه می‌کنند. بنابراین بهبود حقوق مالکیت، این امکان را فراهم می‌کند تا تولید را افزایش دهد (Hosseini et al., 2013: 170-172).

آزادی تجاری و رشد اقتصادی

آزادسازی تجاری که با کاهش تعرفه‌ها و دیگر موانع تجاری ایجاد می‌شود، مهم‌ترین نیروی محرک در جهت جهانی شدن است. آزادسازی تجاری موجب افزایش حجم مبادلات کالا و خدمات، افزایش جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و بین‌الملل و سبب انتقال سریع فناوری و جهانی شدن تولید می‌شود، از این نظر آزادسازی تجاری و ارتباط آن با رشد اقتصادی از موضوعات پیچیده، به‌ویژه در انتخاب

راهبردهای توسعه در کشورهاست. نرخ رشد اقتصاد به وسیله بازبودن اقتصاد، دسترسی به بازارهای خارجی و تکنولوژی منابع را تحت تأثیر قرار می‌دهد. سیاست‌گذاران بر این باورند که بازبودن تجارت به رشد سریع اقتصاد می‌انجامد.

روش پژوهش

هدف از این پژوهش بررسی اثر تاب‌آوری اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب سازمان همکاری اسلامی است. برای این هدف داده‌های سری زمانی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸ و ۱۴ کشور منتخب عضو سازمان همکاری اسلامی، آلبانی، کامرون، چاد، گابن، اندونزی، ایران، اردن، مالی، نیجر، نیجریه، پاکستان، سنگال، یوگندا را بررسی کرده‌ایم. این داده‌ها را از بانک جهانی جمع‌آوری کرده‌ایم. در این پژوهش تولید ناخالص داخلی به‌عنوان متغیر وابسته و از سه متغیر مستقل، که یکی از آن متغیر تاب‌آوری (RISILIENCE) که با استفاده از فرمول ترکیب موریس ۹ شاخص ترکیب شده است که شامل (حقوق مالکیت، شاخص اثربخشی دولت، شاخص سلامت مالی، شاخص آزادی تجارت، شاخص آزادی سرمایه‌گذاری، شاخص نسبت کسری بودجه به تولید ناخالص داخلی، شاخص نسبت کسری تجاری به تولید ناخالص داخلی، شاخص فلاکت، شاخص سرمایه‌گذاری خارجی) می‌باشند. مدل موریس یکی از روش‌های مؤثر در زمینه ترکیب منطقی شاخص‌های سنجش توسعه یافتگی نواحی است (Hosseinzadeh-Dalir, 2001: 153). همچنین یکی از جدیدترین و کاربردی‌ترین روش‌های برنامه‌ریزی است که کاربرد مختلفی دارد.

در این مدل شاخص ناموزون موریس با فرمول $y_{ij} = \frac{X_{ij} - X_{imin}}{X_{imax} - X_{imin}} * 100$ محاسبه می‌شود در این فرمول Y_{ij} شاخص ناموزون برای متغیر i ام‌ها در کشور j ام، X_{ij} متغیر i ام در کشور j ام، X_{imin} حداقل مقدار متغیر i ام در بین کشورها و X_{imax} حداکثر مقدار متغیر i ام در بین کشورهاست (Rezvani, 2004: 153). نکته مهم در این روش این است که شاخص‌های به‌کارگرفته‌شده باید هم‌سویا هم‌جهت باشند (Badri et al, 2006: 21). چنانچه یک یا تعدادی از شاخص‌ها با دیگر شاخص‌ها هم‌سو و هم‌جهت نباشند، برای هم‌سوکردن آن‌ها از معکوس شاخص محاسبه‌شده و از فرمول فوق استفاده می‌شود. سپس ضریب نهایی شاخص از فرمول $D.I. = \frac{\sum_{i=1}^n Y_{ij}}{n}$ محاسبه

می‌شود که در این فرمول، n تعداد شاخص‌های مورد مطالعه و $D.I.$ شاخص اصلی است. ضریب شاخص موريس بين صفر تا ۱۰۰ نوسان دارد که هرچه به ۱۰۰ نزدیک‌تر باشد، سطح تاب‌آوری بیشتر است (Rezvani, 2004: 154). متغیر مستقل دومی و سومی به ترتیب، نیروی کار فعال و تشکیل سرمایه ثابت ناخالص بهره‌گرفته شده است. برای تجزیه و تحلیل اثر تاب‌آوری بر رشد اقتصادی از روش اقتصادسنجی داده‌های پانلی (روش حداقل مربعات کاملاً اصلاح شده) استفاده کرده‌ایم. ابتدا به ویژگی یکپارچگی سری زمانی پرداخته شده که به این لحاظ از آزمون ریشه واحد داده‌های پانلی و برای وجود رابطه بلندمدت اقتصادی از تحلیل هم‌جمعی استفاده شده است. در مرحله نهایی با وجود هم‌جمعی از روش حداقل مربعات اصلاح شده برای تخمین ضرایب مدل مورد استفاده قرار گرفته و برای تخمین مدل: آزمون فرضیات، تحلیل‌های اقتصادسنجی از نرم افزار اقتصادسنجی Eviews10 استفاده شده است.

تبیین مدل استفاده شده در پژوهش

در این پژوهش تابع تولید کاب داگلاس باری تحلیل اثر نیروی کار، تشکیل سرمایه ثابت ناخالص و عامل مورد پژوهش (شاخص‌های منتخب تاب‌آوری) کار گرفته شده است.

$$Y_t = AL_t^{\alpha} k_t^{\beta} F_t^{\gamma} \quad (1)$$

همان‌طوری که در مدل فوق می‌بینیم Y_t تولید ناخالص داخلی، L نیروی کار، K تشکیل سرمایه ثابت ناخالص و F شاخص ترکیبی تاب‌آوری که ۹ شاخص دارد و با استفاده از فرمول موريس، ترکیب شده است. A عامل برون‌زای تکنولوژی یا دانش فنی و α, β, γ به ترتیب سهم تشکیل سرمایه ثابت ناخالص، سهم نیروی کار و سهم سرمایه فرهنگی در مسیر تولید در دوره t هستند. برای خطی کردن رابطه فوق از دو طرف لگاریتم می‌گیریم که چنین است:

$$\ln Y_t = \alpha \ln L_t + \beta \ln K_t + \gamma \ln F_t \quad (2)$$

با توجه به رابطه دو نشان داده شد، F شاخص ترکیبی تاب‌آوری، چند زیر شاخه دارد:

شاخص حقوق مالکیت، شاخص اثربخشی دولت، شاخص سلامت مالی، شاخص آزادی تجارت، شاخص آزادی سرمایه‌گذاری، شاخص نسبت کسری بودجه به تولید ناخالص داخلی، شاخص نسبت کسری تجاری به تولید ناخالص داخلی، شاخص فلاکت، شاخص سرمایه‌گذاری خارجی.

حقوق مالکیت: هر شیء ملموس و غیرملموسی است که توسط یک فرد یا گروهی از افراد تملک می‌شود نظر به ماهیت دارایی، مالک حق مصرف، اجاره، فروش، انتقال، مبادله یا خراب‌کردن، دارایی را دارد. به‌نظر دانشمندان، حمایت از حقوق مالکیت، عاملی است که به‌صورت «یک فرایند تلویحی که در پیچیدگی‌های نظام مالکیت رسمی پنهان شده» موجب رشد در کشورهای توسعه یافته می‌شود (Hosseini et al, 184:2013). داده‌های این شاخص از بانک جهانی گرفته شده است.

اثربخشی دولت: اعتبار، ظرفیت و قدرت بیشتر دولت مردان برای طراحی سیاست سبب می‌شود اقتصاد، بهتر و سریع‌تر به شوک‌ها پاسخ دهد. دولت با سیاست‌گذاری، موجب تحرک بخش خصوصی می‌شود. در نتیجه، تاب‌آوری بیشتری را ایجاد می‌کند. داده این شاخص از بانک جهانی استخراج شده است.

سلامت مالی: به‌هراندازه که مدیریت درست در استفاده امکانات توسط دولت‌ها صورت بگیرد، آنگاه در صورت بروز مشکل و بحران، سیاست‌های تاب‌آوری اقتصادی به خوبی عمل کرده است و سبب می‌شود تا این خطر و بحران به درستی دفع شود و در صورتی که فساد اداری و استفاده نادرست از پول و مال تخصیص یافته، بیشتر باشد، شوک و خطر بیرونی به راحتی می‌تواند به اقتصاد یک کشور صدمه بزند و سبب نابسامانی از طرف این شاخص شود. داده‌های این شاخص از بانک جهانی استخراج شده است.

آزادی تجارت: آزادی تجارت یعنی محدودیت‌های تجاری دولت‌ها کاهش یافته و کشورها با حداقل موانع و تعرفه تجارت کنند. آمار این شاخص از سایت اقتصاد کشور گرفته شده است.

آزادی سرمایه‌گذاری: سرمایه‌گذاری یکی از عوامل اصلی رشد اقتصادی است. سرمایه‌گذاری در کشوری که در آن با حداقل محدودیت‌های قانونی امکان‌پذیر باشد. پس بدون هیچ محدودیتی ورود و خروج سرمایه‌ها در عرصه‌های بین‌الملل و به آسانی امکان‌پذیر خواهد بود و از این راه می‌تواند امتیاز مناسبی برای این

شاخص به خود اختصاص دهد. و رابطه این شاخص با تاب‌آوری اقتصادی رابطه مثبت و معناداری است که به هر اندازه مقدار آزادی سرمایه‌گذاری بهتر باشد در بهبود وضعیت تاب‌آوری اقتصادی مفیدتر خواهد بود. داشتن سیاست‌های درست و آزادبودن سرمایه‌گذاری در یک کشور نه تنها در زمان بروز شوک‌های خارجی و مخاطرات سبب بهبود عمل کردن تاب‌آوری می‌شود، بلکه می‌تواند در بیشتر مواقع روند صعودی و افزایشی رونق اقتصادی را نیز حفظ کند.

نسبت کسری بودجه به تولید ناخالص داخلی: یکی از معیارهای نشان‌دهنده تاب‌آوری اقتصادی، بودجه دولت است و از ابزارهای مهم دولت به حساب می‌آید که در مقابل شوک‌ها مقاوم باشد. چنانچه دولتی کسری بودجه پایین و در وضعیت سلامت مالی مطلوب باشد، می‌تواند با استفاده از سیاست‌های مالیاتی و مخارج دولتی، اثر منفی شوک‌ها را کاهش دهد. آمار این شاخص از بانک جهانی دریافت شده است.

نسبت کسری تجارتي به تولید ناخالص داخلی: در یک کشور به هر اندازه که کسری تجارت بیشتر باشد به همان اندازه احتمال صدمات ناشی از شوک‌های خارجی و خطرات در اقتصاد کشور بیشتر خواهد شد. کسری تجاری در یک کشور نشان‌دهنده ضعف اقتصاد آن کشور است. به هر اندازه که صادرات یک کشور از وارداتش بیشتر باشد به همان اندازه میزان تاب‌آوریش بیشتر است و برعکس به هر اندازه که میزان واردات یک کشور از صادرات آن بیشتر باشد به همان اندازه میزان تاب‌آوری اقتصادی کشور پایین است و به راحتی دچار هرگونه صدمه از طرف شوک‌های خارجی و خطرهای بیرونی می‌شود. داده شاخص از بانک جهانی استخراج شده است.

شاخص فلاکت: یکی از معیارهای تاب‌آوری تورم و بیکاری است. اگر کشوری تورم و بیکاری بالایی داشته باشد، در مقابل شوک‌های بیرونی، مقاومت پایینی خواهد داشت و اگر در کشوری، تورم و بیکاری در سطح مطلوب باشد بدون تحمل هزینه‌های رفاهی سنگین می‌تواند مقاوم باشد. بنابراین از جمع دو متغیر می‌توان شاخص فلاکت را حساب کرد. آمار این شاخص از بانک جهانی گرفته شده است.

سرمایه‌گذاری خارجی: میان رشد اقتصادی و سرمایه‌گذاری خارجی ادبیات غنی وجود دارد که هر یک از منظری متفاوت، وجود این رابطه را بیان و تأثیر این دو

متغیر را بر یکدیگر بررسی کرده است. پیشرفت فناوری و نیروی کار برونزا در مدل رشد نوکلاسیکی در نظر گرفته شده است. معتقد هستند که افدی‌آی^۱ می‌تواند منجر به رشد اقتصادی کشور میزبان تنها در کوتاه‌مدت و از راه سرمایه فیزیکی شود، اما در بلندمدت تأثیر چندانی نخواهد داشت. تنها با رشد نیروی کار و فناوری، نظر به عقیده نوکلاسیک‌ها رشد بلندمدت رخ می‌دهد. از سال ۱۹۸۰ به این سو، نظریه‌های رشد درونزا مطرح شد که در مدل رشد درونزا فرض بر این است که افدی‌آی نسبت به سرمایه‌گذاری داخلی کارایی بیشتری دارد. در این مدل‌ها تأکید بر کانال‌های دیگری چون آراند دی، سرمایه انسانی، نرخ ارز، عوامل بیرونی است که افدی‌آی به وسیله آن سبب رشد اقتصادی بلندمدت می‌شود (Lucas, 1988: 17). داده این شاخص از بانک جهانی گرفته شده است.

نیروی کار: افزایش کیفیت نیروی کار می‌تواند سبب افزایش بهره‌وری در نیروی کار شود و از این راه بر سرمایه‌گذاری و بازده اقتصادی در آینده مؤثر باشد. با آموزش، انباشت سرمایه انسانی به وجود می‌آید که نقش مهمی در فرایند توسعه اقتصادی دارد (Emadzadeh et al, 2009: 4). داده‌های مربوط به این شاخص از بانک جهانی گرفته شده است.

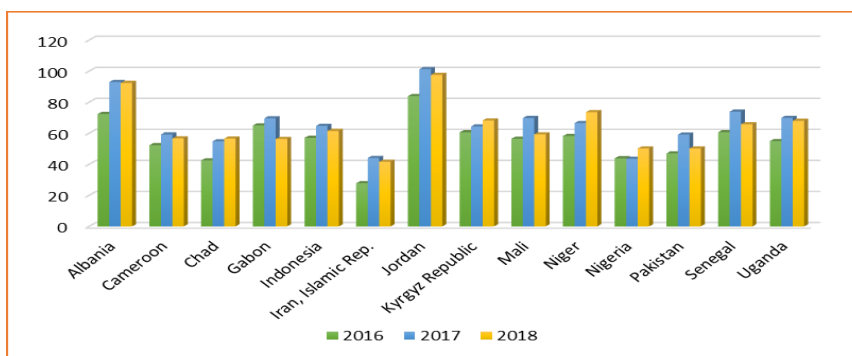
تشکیل سرمایه ثابت ناخالص: یکی از متغیرهای مهم در اقتصاد کلان، تشکیل سرمایه ثابت ناخالص است. تعریف تشکیل سرمایه ثابت ناخالص با توجه به راهنمای نظام حساب‌های ملی (۲۰۰۸) چنین است: «تشکیل سرمایه ثابت ناخالص با استفاده ارزش کل تحصیل منهای واگذاری دارایی‌های ثابت یک تولیدکننده در دوره حسابداری به علاوه بعضی مخارج مشخص شده در خدماتی که به ارزش دارایی‌های تولید نشده می‌افزاید اندازه‌گیری می‌شود.» شاخص تشکیل سرمایه، درصدی از تولید ناخالص داخلی بیان‌کننده این مطلب است که سهم سرمایه‌گذاری در کل تولید ناخالص داخلی به چه میزان است. این شاخص عامل مهمی در فرایند توسعه پایدار در کشورهای در حال توسعه است. داده‌های این شاخص‌ها بین سال‌های مربوطه از بانک جهانی گرفته شده است.

یافته‌های پژوهش

از بین ۵۷ کشور سازمان همکاری فقط ۱۴ کشور آلبانی، کامرون، چاد، گابن،

1. Foreign Direct Investment (FDI)
2. Research and Development

اندونزی، ایران، اردن، قرقزستان، مالی، نیجر، نیجریه، پاکستان، سنگال و یوگندا داده‌های سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸ را داشته‌اند. به همین دلیل، این کشورها را بررسی کردیم. به دلیل محدودیت، فقط نمودار داده‌های آماری سه سال اخیر شاخص ترکیبی تاب‌آوری برای کشورهای منتخب سازمان همکاری اسلامی را آورده‌ایم.

نمودار ۲: شاخص ترکیبی تاب‌آوری
Source: Author

بررسی مانایی متغیرها

برای برآورد مدل، ابتدا لازم است داده‌ها از لحاظ مانایی بررسی شوند، زیرا تجزیه و تحلیل رگرسیون براساس فرض‌هایی بنا شده است که یکی از این فرض‌های مهم، مانایی متغیرها است. برای اطمینان از ایستابودن متغیرها از آزمون ریشه واحد داده‌های تابلویی لویین، لین و چو^۱ (۲۰۰۲) استفاده کرده‌ایم.

فرض صفر بیانگر نامانایی متغیرها و وجود ریشه واحد است. در صورت رد فرض صفر، دلالت بر مانایی و پذیرش نداشتن ریشه واحد برای متغیرها است. در آزمون مانایی اگر احتمال بزرگ‌تر از ۵ درصد باشد در این صورت H_0 تأیید شده و داده‌ها نامانا (رگرسیون کاذب) است. در صورتی که سطح احتمال کوچک‌تر از ۵ درصد باشد H_1 تأیید شده و رگرسیون مطلوب است.

متغیر نامانا است: H_0

متغیر مانا است: H_1

1. Levin, Lin & Chu

جدول ۱: آزمون مانایی لوین، لین و چو

نتایج آزمون	سطح		متغیر
	Prop	Statistic	
مانا	۰/۰۳۳۴	-۱/۸۳۲۸۱	LGDP
مانا	۰/۰۴۶۸	-۱/۶۷۷۰۱	LLABOR
مانا	۰/۰۰۰۰	-۵/۷۵۲۷۰	LFIXEDCAPITAL
مانا	۰/۰۰۴۳	-۲/۶۳۱۳۱	LRISILIENCE

Source: Author

با توجه به جدول ۱ نتایج نشان می‌دهد که متغیرهای تولید ناخالص داخلی، نیروی کار، تشکیل سرمایه ثابت ناخالص و تاب‌آوری با سطح اطمینان ۹۵ درصد، احتمال خطاها کمتر از ۵ درصد بوده است، بنابراین H_1 تأیید شده است و متغیرها مانا هستند.

آزمون هم‌انباشتگی

در داده‌های ترکیبی نیز بررسی وجود هم‌جمعی متغیرها مانند داده‌های سری زمانی اهمیت دارد. بنابراین زمانی که شواهد مبنی بر وجود ریشه واحد داده‌ها، وجود داشته باشد. برای پرهیز از وقوع رگرسیون کاذب و نیز تعیین رابطه بلندمدت بین متغیرها، از روش هم‌انباشتگی استفاده می‌کنند. آزمون هم‌انباشتگی متعددی وجود دارد که در این پژوهش از آزمون هم‌انباشتگی کائو استفاده شده است. آزمون هم‌انباشتگی جانسون این مطلب را بیان می‌کند که اگر سطح احتمال کمتر از ۵ درصد باشد، H_1 تأیید شده و رابطه بین متغیرها بلندمدت است و در صورتی که سطح احتمال بیشتر از ۵ درصد باشد H_0 تأیید شده و رابطه بین متغیرها کوتاه‌مدت است.

جدول ۲: آزمون هم‌انباشتگی کائو

prob	Statistic	
۰/۰۰۰۰	-۴/۲۸۶۰۵۰	ADF

Source: Author

در جدول ۲ می‌بینیم در سطح اطمینان ۹۵ درصد فرضیه H_0 مبنی بر انباشته‌نشدن متغیرها رد شده است و رابطهٔ بلندمدت بین آن‌ها وجود دارد.

آزمون چاو (F لیمر)

در آزمون چاو H_1 نشان می‌دهد که از داده‌ها به‌صورت پنل استفاده شده است و H_0 بیانگر این است که داده‌ها به‌صورت مقطعی است.

جدول ۳: آزمون چاو

Prob	Statistic	Df	
۰/۰۰۰۰	۵۷۵/۵۱۵۵۴۲	(۱۳/۲۴۹)	Cross-section F

Source: Author

با توجه به جدول ۳ می‌بینیم که سطح احتمال کمتر از ۵ درصد بوده است و فرضیهٔ H_1 تأیید و H_0 رد می‌شود. بنابراین از متغیرها به‌صورت پنل استفاده می‌شود.

آزمون هاسمن

در آزمون هاسمن H_1 بیانگر آثار ثابت است، ولی H_0 بیانگر آثار تصادفی است. بنابراین اگر سطح احتمال کمتر از ۵ درصد باشد در این صورت داده‌ها آثار ثابت دارد. در غیر این صورت، داده‌ها با آثار تصادفی هستند.

جدول ۴: آزمون هاسمن

Prob	Statistic
۰/۰۰۰۰	۳۱۵/۸۶۷۲۷۲

Source: Author

با توجه به جدول ۴ می‌بینیم که سطح احتمال کمتر از ۵ درصد است، بنابراین H_0 رد و H_1 تأیید می‌شود و داده‌ها با آثار ثابت هستند.

آزمون پنل حداقل مربعات کاملاً اصلاح شده (FMOLS)

متغیر وابسته: LGDP				
تعداد مشاهدات: ۲۵۲ تعداد کشورها: ۱۴				
روش تخمین Panel Fully Modified Least Squares (FMOLS)				
متغیر	ضریب	انحراف معیار	آماره تی	معناداری
LLABOR	۱/۲۳۹۹۵۶	۰/۰۳۳۴۵۶	۳۷/۰۶۱۸۰	۰/۰۰۰۰
LFIXEDCAPITAL	۰/۱۶۱۹۸۱	۰/۰۱۹۰۴۱	۸/۵۰۶۷۹۷	۰/۰۰۰۰
LRISILIENCE	۰/۲۳۸۹۳۷	۰/۰۴۱۶۶۷	۵/۷۳۴۴۸۳	۰/۰۰۰۰

Source: Author

با توجه به جدول ۵ و با توجه به اینکه همه متغیرها به فرم لگاریتمی در این معادله آورده شده است، ضرایب به دست آمده نشان دهنده مقادیر کشش موجود میان متغیرهای مستقل و متغیر وابسته است. به این مفهوم که ضرایب در این معادله بیانگر درصد تغییر در متغیر وابسته به ازای یک درصد تغییر در هر کدام از متغیرهای مستقل است. نتایج آزمون FMOLS ضریب نیروی کار (LLABOR)، (۱/۲۳۹۹۵۶) مثبت و از نظر آماری معنادار است که نشان می دهد با افزایش نیروی کار به دلیل آثار مثبتی که در جامعه می تواند داشته باشد، موجب افزایش تولید ناخالص داخلی می شود. همچنین ضریب تشکیل سرمایه ثابت ناخالص (LFIXEDCAPITAL)، (۰/۱۶۱۹۸۱) و در سطح معناداری ۹۹ درصد مثبت و معنادار است که بیانگر وجود رابطه مثبت و معناداری میان افزایش تشکیل سرمایه ثابت ناخالص و تولید ناخالص داخلی است. متغیر تاب آوری (LRISILIENCE) به ترتیب با ضریب و در سطح معناداری (۰/۲۳۸۹۳۷)، ۹۹ درصد مثبت و معنادار است که نشان می دهد با افزایش تاب آوری، تولید ناخالص داخلی کشورهای منتخب اسلامی نیز افزایش می یابد.

نتیجه و پیشنهادها

اقتصاد مقاومتی از چند سال پیش وارد متون اقتصاد کشورها شده است و گروه ها و افراد مختلف در مورد آن بحث و گفت و گو کرده اند. مرور تجارب و متون اقتصادی جهانی نشان می دهد، تاب آوری به معنای گرفتن تصمیم مناسب برای حفظ عملکرد یک سیستم به هنگام مواجهه با تهدیدها و شوک های خارجی که از نظر مفهوم با

اقتصاد مقاومتی نزدیکی دارد. پس روح حاکم بر بخش عمده‌ای از سیاست‌های اقتصاد مقاومتی را می‌توان با استفاده از ادبیات تاب‌آوری به شیوه مناسب‌تری رواج داد. تاب‌آوری در بخش‌های مختلف از جمله علوم طبیعی، روانشناسی، مهندسی و مدیریت بحران‌های سازمانی و شهری موضوع کاملاً شناخته شده‌ای است، ولی به تازگی تاب‌آوری اقتصادی در سطح ملی، به ویژه پس از بحران مالی ۲۰۰۸، مورد توجه دانشمندان این حوزه قرار گرفته است.

هدف از این پژوهش بررسی اثر تاب‌آوری اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب سازمان همکاری اسلامی است. برای این هدف از داده‌های سری زمانی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸ و ۱۴ کشور منتخب عضو سازمان همکاری اسلامی، آلبانی، کامرون، چاد، گابن، اندونزی، ایران، اردن، قرقزستان، مالی، نیجر، نیجریه، پاکستان، سنگال، یوگندا هستند، از بین ۵۷ کشور سازمان همکاری فقط ۱۴ کشور گفته شده داده‌های سری زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸ را داشته‌اند. به همین دلیل، این کشورهای را بررسی کردیم. داده‌های مربوطه از بانک جهانی جمع‌آوری شده‌اند. شاخص ترکیبی تاب‌آوری اقتصادی مورد استفاده در این پژوهش با استفاده از روش موریس شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی با استفاده از مؤلفه‌های شاخص حقوق مالکیت، شاخص اثربخشی دولت، شاخص سلامت مالی، شاخص آزادی تجارت، شاخص آزادی سرمایه‌گذاری، شاخص نسبت کسری بودجه به تولید ناخالص داخلی، شاخص نسبت کسری تجاری به تولید ناخالص داخلی، شاخص فلاکت، شاخص سرمایه‌گذاری خارجی ترکیب و محاسبه شده است.

برای اینکه بتوانیم اثر تاب‌آوری را بر رشد اقتصادی تجزیه و تحلیل کنیم از روش اقتصادسنجی داده‌های پانلی روش حداقل مربعات کاملاً اصلاح شده استفاده شده است. در ابتدا به ویژگی یکپارچگی سری زمانی پرداخته شده است پس از آزمون ریشه واحد داده‌های پانلی، برای وجود رابطه بلندمدت اقتصادی از آزمون هم‌جمعی کائو استفاده شده است. در مرحله نهایی با وجود هم‌جمعی از روش حداقل مربعات اصلاح شده برای تخمین ضرایب مدل مورد استفاده قرار گرفته و برای تخمین مدل آزمون فرضیات، تحلیل‌های اقتصادسنجی از نرم افزار اقتصادسنجی Eviews 10 استفاده شده است. نتایج آزمون نشان می‌دهد که مؤلفه‌های نیروی کار، تشکیل سرمایه ثابت و تاب‌آوری بر رشد اقتصادی کشورهای اسلامی مؤثر واقع شده است و با افزایش این مؤلفه‌ها رشد اقتصادی نیز در این کشورها افزایش می‌یابد. با توجه

به این نتایج این پیشنهادهای سیاستی را ارائه می‌دهیم:

- با توجه به نتایج به‌دست آمده از پژوهش انجام‌شده که نشان‌دهنده رابطه مثبت میان تاب‌آوری، نیروی کار و تشکیل سرمایه ثابت ناخالص با رشد اقتصادی است، باید کشورهای مورد مطالعه زمینه لازم برای افزایش مهارت‌های سرمایه انسانی، تشکیل سرمایه در کشور و ارتقای شاخص‌های تاب‌آوری را در دستور کار خود قرار دهند.
- برای کاهش بیکاری باید این کارها انجام شود: آموزش‌های مهارتی، حمایت از کارآفرینی و کارآفرینان و سرمایه‌گذاران، تنظیم نرخ بهره بانکی متناسب با شرایط اقتصاد کشور، معافیت‌های مالیاتی کارفرمایی، ایجاد مشاغل خانگی، توسعه و حمایت از مشاغل روستایی. همچنین جلوگیری از رشد بی‌رویه نقدینگی و کاهش هزینه‌های غیرضروری دولت، چاپ نکردن پول، انضباط سیاست‌های پولی و مالی سبب کاهش تورم می‌شود که کاهش بیکاری و تورم سبب کاهش شاخص فلاکت می‌شود و از سوی دیگر موجب افزایش تاب‌آوری و رشد اقتصادی می‌شود.
- یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تاب‌آوری کسری بودجه است که دولت برای تأمین کسری در کوتاه‌مدت می‌تواند با انتشار اوراق و فروش اموال و در میان‌مدت با استفاده از کاهش هزینه‌ها و اصلاح نظام مالیاتی، کسری بودجه را تأمین کند.
- کشورهای اسلامی با به‌کارگرفتن سیاست‌های مناسب تجاری از جمله واردات مواد واسطه‌ای و اساسی صنایع، صادرات خدمات فنی-مهندسی، بازاریابی صحیح، فراهم کردن بستر مناسب برای رقابت صنایع و افزایش کارایی آن‌ها و ایجاد بازارهای مقصد جدید می‌توانند موجب افزایش تاب‌آوری و به‌طبع سبب رشد اقتصادی شوند.
- سرمایه‌گذاری خارجی نیز یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تاب‌آوری اقتصادی است. برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی ابتدا باید کشورها زمینه آن را فراهم کنند که با برقراری انضباط مالی و فراهم کردن فضای شفاف و دور از هرگونه رانت نسبت به بهبود کسب‌وکار در کشور، رفع ابهام در قوانین و مقررات از جمله قانون کار و بیمه و دیگر قوانین مرتبط به حوزه کسب‌وکار، ثبات در سیاست‌گذاری و تدوین راهبردهای بلندمدت و برنامه ریزی درست برای اعتمادسازی بیشتر سرمایه‌گذاران، از بین بردن بوروکراسی زائد و پیچیده اداری، افزایش بهره‌وری نیروی انسانی، پیش‌بینی پذیرکردن نرخ ارز، مبارزه جدی با فساد و قاچاق کالا در دستور کار قرار گیرد تا با انجام این کارها اقتصاد در مقابل شوک‌ها مقاوم شود و سبب رشد اقتصادی کشورها گردد.

Reference

1. Abu Nouri, Ismail; Lajevardi, Hassan (2016). Estimating the Combined Index of Resilience and Economic Vulnerability: A Case Study of OPEC Member Countries, Quarterly Journal of Energy Policy and Planning Research, Vol.2, No. 5, pp 54-27. [In Persian]
2. Agaibi, C. E.; and J. P. Wilson (2005). "Trauma, PTSD, and Resilience: A Review of the Literature", Trauma, Violence, & Abuse, 6(3), pp195-216.
3. Angeon, V., & S. Bates (2015), "Reviewing Composite Vulnerability and Resilience Indexes: A Sustainable Approach and Application", World Development, No.72, pp 140-162.
4. Asandului, L., Iacobuta, A., and Cautisanu, C. (2016), "Modelling Economic Growth Based on Economic Freedom and Social Progress", European Journal of Sustainable Development, 5(3), pp 229-238.
5. Badri, Seyed Ali, Saeed Reza Akbarian Ronizi and Hassan Javaheri (2006). Determining the levels of development of rural areas of Kamyaran city, Quarterly Journal of Geographical Research, 21st year, No. 82, pp 116-130. [In Persian]
6. Bates, S.; Angeon, V. & A. Ainouche (2014), "The Pentagon of Vulnerability and Resilience: A Methodological Proposal in Development Economics by Using Graph Theory", Economic Modelling, No 42, pp 445-453.
7. Briguglio Lino, (2016),"Exposure to External Shocks and Economic Resilience of Countries: Evidence from Global Indicators", Journal of Economic Studies, Vol. 43 Issue: 6, pp1057-1078, <https://doi.org/10.1108/JES-12-2014-0203>.
8. Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., & Vella, S., (2006), "Conceptualising and Measuring Economic Resilience", In Briguglio,

L., Cordina, G., and kisanga E.J. (eds) Building the Economic Resilience of Small States, Malta: Islands and Small States Institute and London: Commonwealth Secretariat, pp 265-287.

9. Cerra, V. and Saxena, S.C, (2008), “Growth Dynamics: The Myth of Economic Recovery”, The American Economic Review, Vol.98, No.1, pp 439-457.

10. Choong, Ch. K., Baharumshah, A. Z., Yusop, Z. & Habibullah, M. Sh. (2010). “Private Capital Flows, Stock Market and Economic Growth in Developed and Developing Countries A Comparative Analysis”. Japan and the World Economy, 22(2), pp 107–117.

11. Emadzadeh, Mostafa; Dalali Esfahani, Rahim; Samadi, Saeed Mohammadi, Farzaneh (2009). The Effect of Labor Quality on Economic Growth in Selected Countries, Quantitative Economics Quarterly (Former Economic Studies), Vol6., No. 1. pp 4. [In Persian]

12. Fazeli, Zahra; God-worshiper, Younes (2019). Assessing the effects of commodity export complexity and economic freedom on the growth of selected economies of oil-exporting countries, Journal of Economic Research, Vol.19, No 75. pp 189-149. [In Persian]

13. Goede, M; Neuwirth, R J (2014). Good governance and confidentiality: a matter of the preservation of the public Sphere. Coporate Governance,(14)4, pp 545.

14. Hassan, S. and Z. Othman, (2015). “The Effect of Economic Resilience on Private Investment in Selected Malaysian Economic Sectors Sallahuddin Hassan”. Mediterranean Journal of Social Sciences, 6(6), pp 374-380.

15. Hill, E.; T. Clair, H. Wial, H. Wolman, P. Atkins, P. Blumenthal, S. Ficenc and A. Friedhoff, (2011) “Economic Shocks and Regional Economic Resilience”, Building Resilient Regions: pp 193-274.

16. Hosseini, Mohammad Reza; Mohammadi Najafabadi, Abdolmajid (2014). The Impact of Property Rights on the Economic Growth of Developing Countries (Fields and Barriers), Shapa Scientific-Research Quarterly, Vol. 18, No.2. pp 184. [In Persian]
17. Hosseini, Seyed Mohammad Reza; Mohammadi Najafabadi, Abdolmajid (2013). The Impact of Property Rights on the Economic Growth of Developing Countries (Fields and Barriers), Quarterly Journal of Planning and Budget, Vol 18, No 2, pp 172-170. [In Persian]
18. Hosseinzadeh Dalir, Karim (2001). Regional Planning, Samat Publications, Tehran. pp 153. [In Persian]
19. Lucas, R. E. J. (1988). "On the Mechanics of Economic Development". Journal of Monetary Economics, 22(1), pp 17.
20. Maleki Hassanvand, Behzad; Jafari, Mohammad; Fattahi, Shahram; Ghaffari, Hadi (2018). The Simultaneous Impact of Good Governance and Government Expenditure on Economic Growth, Economic Studies and Policies, No. 1. pp 8-7. [In Persian]
21. Mir Jalili, Seyed Hossein; Bozorgi, Roshanak (2018). A Study of the Combined Index of Economic Resilience in Iran during the years 1394-1384, Bi-Quarterly Journal of Iranian Economic Research, Vol. 15, Sh. 29. pp 94-69. [In Persian]
22. Mohseni Zanozi, Seyed Jamaluddin; Sadeghvand, Behzad (2017). The Effect of Selected Indicators of Resistance Economy on Iran's Economic Growth, Islamic Economics Quarterly, Vol. 7, No. 67. pp 63-39. [In Persian]
23. Mousavi Jahromi, Yeganeh; Ghaffari, Hadi; Jaloli, Mehdi (1397). Economic Instability and Economic Growth Major Sectors of Macroeconomics: A Principal Component Analysis Approach, Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research, Vol 8, NO 31, PP 14. [In Persian]

24. Mr. Mohammadi, Ali; Ghiasvand, Abolfazl (2014). Resilience; Risk Management Approach, Tehran: Higher National Defense University, pp 96. [In Persian]
25. Rezvani, Mohammad Reza (2004), Assessment and analysis of rural development levels in Sanandaj city using GIS, Journal of Geography and Regional Development, Ferdowsi University, No. 3, Mashhad, pp 149-164. [In Persian]
26. Taherpour, Javad (2019). The Impact of Economic Resilience and Vulnerability on the Economic Growth of Oil Countries, New Economy and Trade, Institute of Humanities and Cultural Studies, Scientific Quarterly (Scientific-Research Article), Vol. 14, No. 1. pp 106-83. [In Persian]
27. Víctor M. González-Sánchez, Antonio Martínez Raya, Susana de los Ríos-Sastre (2020). An Empirical Study for European Countries: Factors Affecting Economic Growth and Self-Employment by Gender, pp. 1, <https://doi.org/10.3390/su12229450>.